

DOROTA KAMISIŃSKA

FILOZOFIA I SZTUKA
WEDŁUG JÓZEFA KREMERA

Książka, będąca zbiorem tekstów, zaprezentowanych na poświęconej Józefowi Kremerowi w dwusetną rocznicę urodzin sesji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Komisję Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności, jest – według autora wprowadzenia prof. Wojciecha Bałusa – „rodzajem hołdu złożonego przez współczesnych humanistów temu filozofowi, estetykowi i historykowi sztuki”. Jest to jednocześnie pierwsza tak obszerna próba spojrzenia na Kremera z różnych perspektyw, ponieważ do tej pory zajmowano się jego osobą i dziełem jedynie wybiórczo.

Dlaczego człowiek o tak rozległych zainteresowaniach, kształcący się w Berlinie, Heidelbergu i Paryżu, uczestnik powstania listopadowego, profesor filozofii, estetyki i historii sztuki, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego piszący rozprawy naukowe w języku polskim w represyjnych czasach zaborów, został dziś prawie zupełnie zapomniany? Dlaczego jego dzieła wychodzące w latach 1843-1876 nie zostały wznowione?

Niektórzy z dwudziestu czterech autorów próbują odpowiedzieć na te pytania na kartach książki, przedstawiając, w oparciu o źródła w postaci rozpraw i listów Kremera, własne refleksje dotyczące jego osiągnięć naukowych z zakresu filozofii, filologii, historii sztuki, psychologii i muzykologii. Każdy tekst jest opatrzony streszczeniem w języku angielskim lub włoskim, książka zawiera także sztychowany portret Józefa Kremera autorstwa Aleksandra Regulskiego, reprodukcje obrazów m.in. Paolo Veronese, Francesca Hayeza, Domenica Morelliego, Michelangela Grigolettiego, a także indeks nazwisk. Zwraca uwagę staranna edycja i szata graficzna, które w połączeniu ze sztywną oprawą nadają tomowi dostojny wygląd, a lekturze przydają przyjemności.

Ze względu na treść, teksty układają się w grupy tematyczne, które, mimo że niewyodrębnione i nie nazwane – porządkują w logiczny sposób cały zbiór, pozwalają śledzić koleje życia, rozwój kariery naukowej Józefa Kremera oraz recepcję jego dzieł i sprawiają, iż czytelnik, spotykający się z tematem po raz pierwszy, nie czuje się zupełnie nieprzygotowany do takiej lektury. Ma to ogromne znaczenie, wzięwszy pod uwagę nikłą obecność myśli Kremera we współczesnej literaturze naukowej.

Rozpoczyna sam Kremer „Autobiografią”, opracowaną na podstawie rękopisu i opatrzoną aneksem biograficzno-bibliograficznym przez Urszulę Bęczkowską, Jacka Maja i Pawła Plichtę. Kremer wspomina dzieciństwo i lata spędzone w gimnazjum, studia prawnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, Berlinie, Heidelbergu i Paryżu, zetknięcie się z Georgiem W.F. Heglem, którego doktryna miała w sposób znaczący wpłynąć na jego późniejszą twórczość naukową, godzoną z pracą pedagogiczną w pensjonacie wychowawczym dla młodzieży oraz na stanowisku wykładowcy filozofii moralnej w UJ, a także estetyki i historii sztuki w Szkole Sztuk Pięknych. Omawia również krótko swe prace, między innymi: *Listy z Krakowa*, *Wykład systematyczny filozofii obejmujący wszystkie jej części w zarysie*, *Podróż do Włoch*.

Tak zarysowany obraz Profesora uzupełnia Isabel Röskau-Rydel, przedstawiając, w oparciu między innymi o rodzinne archiwa, „Rodzinę Kremerów”, a zwłaszcza dwóch braci Józefa: Karola – jednego z najwybitniejszych architektów krakowskich połowy XIX wieku i Aleksandra – chirurga, założyciela Towarzystwa Lekarskiego. Kreśli też losy rodziny córki Józefa – Heleny, matki poety Lucjana Rydla.

Z kolei lata studiów oraz działalność naukową i dydaktyczną Kremera omawia Urszula Perkowska w artykule „Józef Kremer – wychowanek i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Analizując korespondencję Kremera z władzami uczelni, protokoły senatu i drukowane spisy wykładów z lat 1848–74, przytaczając wspomnienia wnuka Lucjana Rydla, autorka przedstawia uczonego jako niezwykle sumiennego i obowiązkowego wykładowcę, biorącego czynny udział w życiu uczelni, mającego dobry kontakt ze studentami, wspierającego ich także finansowo.

W omawianej w następnym artykule przez Jerzego Starnawskiego mowie rektorskiej „O zadaniu młodzieży polskiej kształcącej się w Uniwersytecie Jagiellońskim”, zawarł Kremer powinności studenta oraz przypomniał szczytne tradycje uniwersytetu, zasłużonych profesorów, przedstawił stan obecny i perspektywy rozwoju uczelni.

Drugą grupę tematyczną otwiera tekst Zbigniewa Sudolskiego ukazujący „Józefa Kremera w świetle pamiętników i korespondencji”, po-

zwalających scharakteryzować zarówno jego osobowość jak i poglądy. Autor opiera się na wspomnieniach Lucjana Rydla – zięcia Kremera oraz przyjaciół. Znakomitym źródłem są także zachowane listy do Kremera, które adresat pieczołowicie segregował i przechowywał. Na jego zainteresowania i sposób myślenia wpłynęły, oprócz studiów i podróży, także kontakty z wybitnymi osobistościami ze świata nauki, które zaowocowały ogłoszeniem rozpraw filozoficznych i *Listów z Krakowa*, będących podstawą estetyki, rozwiniętej następnie w pracy *Podróż do Włoch*. Troszcząc się o przejrzystość myśli wyrażanej w języku polskim, zastosował Kremer list i relację z podróży jako formę wykładu z filozofii i estetyki. Zamierzał w ten sposób „trafić z filozofią” do większej ilości odbiorców.

Rozwijając myśl w kierunku recepcji dzieł Kremera, Julian Dybiec w artykule „Józef Kremer w polskiej świadomości naukowej XIX i XX wieku” analizuje ich obecność, poczynając od *Rysu filozoficznej umiejętności*. Stwierdza, że tak rozprawa, jak i *Listy z Krakowa*, zostały uznane przez ówczesnych recenzentów zarówno za „najznakomitsze zjawiska dzisiejszej literatury” (s. 78), jak i zupełnie chybione, „nie uwzględniające nowszych wiadomości i idei”, „fałszywie i niewnikliwie wykładające stosunek sztuki do wiary i filozofii” (s. 79). Oparty na *Encyklopedii nauk filozoficznych* Hegla, dwutomowy *Wykład systematyczny filozofii obejmujący wszystkie jej części w zarysie* trafił na czas „politycznej i religijnej reakcji antyheglowskiej” (s.81), co sprawiło, że nie sprzedawał się najlepiej, w przeciwieństwie do bardzo popularnej *Podróży do Włoch*. Wiele uwagi poświęca autor pośmiertnym opiniom poświęconym dorobkowi Kremera, z których za najważniejsze uznaje analizy ks. Franciszka Krupińskiego oraz Henryka Struvego – wydawcy dzieł wszystkich Kremera. Na zakończenie, Julian Dybiec przytacza stanowiska polskich badaczy współczesnych, którzy przypisują Kremerowi zasługi popularyzatora myśli Hegla w Polsce.

Kontynuacją wątku dotyczącego recepcji dzieł Kremera jest także artykuł Stanisława Borzysza „Józef Kremer i Henryk Struve”. Profesor logiki warszawskiej Szkoły Głównej, w największym stopniu przyczynił się do badania i opracowania spuścizny myśliciela, odegrał także istotną rolę w propagowaniu jego dzieł z dziedziny estetyki.

Artykułem „Józef Kremer jako logik” Jan Woleński rozpoczyna trzecią grupę tematyczną tekstów zamieszczonych w książce. Omawia zainteresowania i twórczość logiczną Kremera na tle historii filozofii i logiki w Polsce. Przyznaje *Nowemu wykładowi logiki* rangę „najbardziej kompletnego wykładu logiki formalnej dostępnego po polsku w XIX wieku i dwóch pierwszych dekadach XX wieku” (s. 100).

Z kolei Edmund Kowalski, w rozprawie „Pojęcie etyki według Józefa Kremera”, omawia okresy rozwojowe w procesie kształtowania się jego myśli filozoficzno-etycznej, którą następnie analizuje w odniesieniu do *Wykładu systematycznego filozofii* oraz niepublikowanego *Systemu etyki*. Autor podkreśla wartość etyki Kremera przejawiającą się w jej aspekcie personalistycznym.

Natomiast Bartłomiej Dobroczyński przedstawia „Józefa Kremera projekt psychologii naukowej” w oparciu o wczesną jego pracę *Rys fenomenologii ducha, czyli nauki o duchowych zjawieniach według zasad filozofii Hegla*, gdzie do najważniejszych wątków psychologicznych zalicza „wnikliwe rozważania na temat świadomości oraz sceptyczne refleksje poświęcone ówczesnym poglądom psychologicznym” (s. 123) dopatruje się także systematycznego projektu „psychologii naukowej” w drugim tomie *Wykładu systematycznego filozofii*.

Marta Kudelska, artykułem „Kultura i sztuka Indii według Józefa Kremera” rozpoczyna cykl tekstów poświęconych refleksjom estetycznym filozofa. Odnosząc się do eseju „Indye”, zarzuca Kremerowi zbyt pobieżne zapoznanie się z literaturą przedmiotu i formowanie na podstawie błędnych informacji założeń, jakoby „Indie reprezentowały początkowy etap rozwoju ducha dziejów” i „nie wykształciły koncepcji osobowego Boga Stwórcy oraz personalistycznej koncepcji człowieka” (s. 139). Uważając sztukę za „przejaw ducha w formie zmysłowej”, proponował on także, zdaniem autorki, odrzucić założenie, „jakoby sztuka piękna miała jakieś cele krom siebie i jakoby była jedynie środkiem do osiągnięcia jakiegoś dobra, będącego czymś innym, niż pięknością” (s. 142).

Nie będąc nigdy ani w Egipcie, ani na Bliskim Wschodzie podjął się Kremer, w oparciu o publikacje historyków tego okresu i własną wyobraźnię, omówienia w dwóch listach dorobku artystycznego cywilizacji starożytnego Wschodu oraz próby filozoficznego usystematyzowania wierzeń egipskich i zrozumienia sztuki, a zwłaszcza architektury i rzeźby ludów zamieszkujących Asyrię i Persję – pisze o tym Joachim Śliwa w tekście „Egipt i Bliski Wschód Józefa Kremera”.

Zaś zamiar odniesienia sztuki starożytnej Grecji do współczesności był, według Marii Kalinowskiej głównym powodem, dla którego Kremer zajął się tym tematem. Podobny cel miała autorka, chcąc w artykule „Wizja Grecji w pismach Kremera” zanalizować tom jego wykładów: *Grecja starożytna i jej sztuka, zwłaszcza rzeźba*, przede wszystkim „jako zapis określonej wizji kultury oraz ekspresji postawy aksjologicznej – zarówno w sferze etyki, jak i estetyki” (s. 168). Kalinowska próbuje odpo-

wiedzieć na pytania o to, jaka jest Grecja Kremera, jak widzi on relacje pomiędzy antykiem a współczesnością.

Jako erudycyjną „podróż” do Włoch, omawia Joanna Ugniewska dzieło Kremera pod tym samym tytułem, określając ten tekst jako „popularny wykład historii sztuki, a zarazem rodzaj przewodnika po zwiedzanych przez autora okolicach, rodzaj podróży artystycznej”, w której „dominuje refleksja estetyczna i gdzie ulega zatarciu podmiotowa rola podróżnika” (s. 182).

Następny artykuł traktujący o refleksjach z podróży Kremera, napisał i zilustrował reprodukcją portretu Johanna J. Winckelmanna oraz szkicem jego grobu w Trieście Jan Zieliński. „Józef Kremer w Trieście” to zapiski z podróży do miasta związanego z ostatnimi chwilami życia Winckelmanna, któremu zawdzięczał Kremer „głębokie wrażenie na duszy, jakie zostało mu na całe życie po przeczytaniu w młodości *Dziejów sztuki starożytnej*” (s. 190). W tej reporterskiej relacji zamieszcza Kremer hagiograficzną opowieść o ostatnim etapie życia uczonego.

Zaś „do Florencji przybywa Kremer z zamiarem odtworzenia historii duchowej miasta” (s. 201) – pisze Luca Bernardini w tekście „Józef Kremer we Florencji”. Skupia się więc on, według autora, na analizie stosunków społecznych, ale także na opisie i analizie dzieł sztuki, do których wprowadza „własną treść duchową” (s. 205). Bernardini zauważa u Kremera „przede wszystkim umiejętność interpretowania dzieł sztuki na tle ciągłości procesów historycznych i społecznych” (s. 206).

Dostrzega to także Krzysztof Żaboklicki, odtwarzając z kronikarską dokładnością i ilustrując obficie cytatami z *Podróży... pobyt „Józefa Kremera w Neapolu”*. W relacji tej mamy okazję zapoznać się z literackim, pełnym emocji stylem Kremera.

Natomiast Olga Płaszczewska, w bogato ilustrowanym reprodukcjami obrazów artykule „Literatura i legenda w *Podróży do Włoch* Józefa Kremera” zajmuje się kontekstami, w jakich występują i funkcjami, jakie pełnią wątki legendowe i literackie w dziele Kremera.

Kolejną grupę tematyczną otwiera artykuł Olafa Kryzowskiego: „Józef Kremer i polscy romantycy”. Jak wynika z pamiętników, zapisków i listów Kremera, „dialog z romantykami był dla niego ważnym bodźcem do rozwoju wewnętrznego i samorealizacji” (s. 248).

W rozprawie „Józef Kremer a Cyprian Norwid. Zarys problemu” Dariusz Pniewski dopatruje się natomiast wpływów, zwłaszcza *Listów...* Kremera, na twórczość Norwida, który, według niego, „mógł traktować przemyślenia filozofa jak wskazówki, choć różnili się oni znacznie metodą i stylem prowadzenia wyводу” (s. 265).

W tekście: „Elementy irracjonalizmu w estetyce Józefa Kremera”, Magdalena Saganiak uznaje, że „ukazane w *Listach z Krakowa* i *Podróży do Włoch* doświadczenie estetyczne należy do irracjonalnego nurtu romantycznego, przeciwstawiającego się racjonalizmowi i systemowości Hegla” (s. 289), *Listy...* zaś są „szczególnym wykładem nauki o pięknie” (s. 290).

„Jacob Burckhardt i Józef Kremer”, Ryszarda Kasperowicza, to z kolei próba ukazania wpływu, jaki na autora *Podróży do Włoch* wywarła książka *Der Cicerone* Burckhardta. W artykule autor ukazuje te miejsca w pracy oraz myśli Kremera, w których wpływy poglądów Burckhardta, na przykład na sztukę włoskiego odrodzenia i baroku, zaznaczyły się najbardziej.

Celem artykułu Piotra Szuberta „Posąg jako «duchowe widziadło»”, jest „przedstawienie poglądów Kremera na rzeźbę na podstawie *Listów z Krakowa*, *Podróży do Włoch* oraz rozprawy *Grecja starożytna i jej sztuka, zwłaszcza rzeźba*” (s. 312). Analizując wywody Kremera, autor odnajduje pogląd, że dzieło sztuki powinno rodzić się z natchnienia, natomiast jego odbiór „współtworzy i ostatecznie kształtuje wyobrażenie historycznego kontekstu, w którym dzieło się narodziło” (s. 317).

Do tej ostatniej grupy tematycznej zaliczają się także artykuły Urszuli Bęczkowskiej „Karol Kremer a Józef Kremer: o obecności koncepcji estetycznych autora *Listów z Krakowa* w praktyce architektonicznej i konserwatorskiej krakowskich budowniczych połowy XIX wieku” oraz Małgorzaty Woźnej-Stankiewicz „Józefa Kremera poglądy na muzykę w kontekście kultury muzycznej XIX wieku”.

Urszula Bęczkowska próbuje ocenić „stopień zbieżności prezentowanych przez nich [braci] poglądów oraz rozstrzygnąć, na ile ich ewentualne podobieństwo było wynikiem jednostronnego oddziaływania (którego źródłem był Józef Kremer), na ile zaś konsekwencją wzajemnych wpływów i inspiracji” (s. 324), głównym zaś celem poszukiwań autorki jest recepcja estetyki i historiografii Józefa Kremera w krakowskim środowisku architektonicznym.

Z kolei Małgorzata Woźna-Stankiewicz poszukuje odpowiedzi na pytanie: czy myśli Kremera o muzyce znane były w środowisku pisarzy i krytyków muzycznych w Polsce w XIX wieku, skoro temat muzyki podejmował on w *Listach z Krakowa* i *Wykładzie systematycznym filozofii*.

Z analizy zawartych w książce tekstów poświęconych Józefowi Kremerowi wyłania się obraz humanisty, myśliciela, pedagoga, naukowca, pisarza i urzędnika, dla którego celem i treścią życia była służba zniewolonemu krajowi w taki sposób, aby podnosić poziom jego edukacji i kul-

tury, zapoznawać go z dawną i aktualną myślą europejską, uwrażliwiać na piękno sztuki – słowem – nie pozwolić na zaginięcie narodowego ducha i polskiego języka. Autorzy artykułów ukazali Kremera z różnych perspektyw, czytelnik ma więc możliwość oceny jego osoby i dzieła zarówno na tle epoki, w jakiej żył i tworzył, jak i odnosząc ów całokształt do czasów współczesnych. Na podkreślenie zasługuje fakt bardzo przystępnej, choć naukowej formy tekstów, dzięki czemu ze zbioru skorzystać może zarówno uczeń szkoły średniej, jak i student czy nauczyciel. Z uwagi na niewielką ilość źródeł i opracowań dotyczących dzieł Kremera, odnosi się czasem wrażenie powtarzania się pewnych treści w kolejnych artykułach, zwłaszcza rozwijających podobne tematy – ma to jednak i tę zaletę, że można czytać książkę wybiórczo, nie tracąc przy tym istotnych informacji.

Choć dzieła Kremera mają już dziś, ze względu na specyficzny styl, wartość jedynie historyczną, mogą stać się inspiracją do podjęcia tematów zarówno z historii, jak i filozofii czy estetyki, dla których punktem wyjścia będą jego myśli i spostrzeżenia, dokonywane w czasie podróży po dziewiętnastowiecznej Europie. Zapomniana postać Józefa Kremera ma więc szansę zaistnieć w świadomości naukowej, czego najlepszym dowodem jest właśnie omawiana publikacja.

Dorota Kamisińska – email: dorota@ktd.krakow.pl

